

УДК 323.1:94(477)«1917/1918»

Лазарович Микола

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ДРУГОГО ГЕТЬМАНАТУ ПРОТИ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОГРОМІВ (1917–1918)

Досліджено основні нормативні документи влади УНР та Української Держави щодо забезпечення права громадян на життя. Проаналізовано їх ефективність, як засобів боротьби проти погромів. Зроблено висновок, що через пануючу анархію вжиті заходи нерідко залишалися декларативними.

Ключові слова: Центральна Рада, Гетьманат, єврейська національна меншина, анархія, погроми, жертви, нормативні акти, допомога.

Українська національна революція 1917–1921 рр. була зумовлена прагненням українців домогтися справедливого ладу та відродити власну державність. Однак, її перебіг супроводжувався і низкою негативних, а подекуди й трагічних факторів. Насамперед ідеться про протистояння, яке відбувалося на соціальному, політичному, національному ґрунті. Найрельєфнішим його різновидом стали антиєврейські погроми, здійснювані представниками різних влад і політичних сил, що діяли в Україні. Вони були викликані, головним чином, спадком імперської доби та всеохоплюючою анархією, спричиненою агресією Радянської Росії проти Української Народної Республіки (УНР).

Важливим завданням у цьому контексті є дослідження нормативно-правового забезпечення боротьби Української Центральної Ради (УЦР) та Другого Гетьманату проти єврейських погромів, здійснюваних у 1917–1918 рр. Окреслена проблема ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній і зарубіжній історіографії, відтак стане об'єктом дослідження у цій статті.

Серед напрацювань з цієї теми слід відзначити праці Т. Гунчака¹, В. Іваниса², В. Сергійчука³, М. Стахіва⁴, І. Чериковера⁵, О. Шульгина⁶ та ін.⁷. Головним джерелом дослідження стали документи Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України.

Ставлення української влади у 1917–1918 рр. до єврейських погромів було абсолютно негативним. Одним із засобів боротьби проти цього було нормотворче забезпечення проблеми (закони, постанови, накази, відозви, звернення та ін.). По суті, в усіх офіційних документах революційної доби, що стосувалися окресленого питання, йшлося про необхідність активної протидії погромам. Зрозуміло, що боротьба велася головним чином на території, підконтрольній українським органам влади.

Так, 12 березня 1917 р. на одному зі своїх перших засідань Центральна Рада, обговорюючи питання про агітаційну роботу, серед пріоритетів виділила агітацію проти погромів⁸. Наприкінці місяця УЦР видала свою першу антипогромну відозву⁹. Вона, за словами історика М. Стахіва, стала найкращою зі всіх тих, що коли-небудь були написані будь-якою мовою. Він вважав, що у ній відчутні «вогонь переконання і гучні остороги перед наслідками послуку ворожим підшептам старих чорносотенців, московських шовіністів»⁹.

Ще до того, як Український генеральний військовий комітет (УГВК)^b став урядовою установою, він за підписом свого голови С. Петлюри видав 14 липня 1917 р. заклик до українських воєнків. Його головна ідея – не піддаватися на підбурювання «провокацій та слуг старого царського ладу», котрі підмовляли українців-солдатів до «різних бешкетів». Комітет закликав українських солдатів і офіцерів «стояти на сторожі революції і порядку на Україні, не допускаючи, щоб довго очікувана й довгими жертвами здобута свобода України була захмарена темними силами, всякими пройдисвітами»¹⁰.

26 вересня 1917 р. було ухвалено Звернення Генерального секретаріату внутрішніх справ^c до губернських і повітових комісарів¹¹, яке підпи-

^a Для порівняння: Тимчасовий Уряд Росії офіційно засудив антиєврейські погроми лише 29 вересня 1917 р., коли видав відповідну постанову.

^b УГВК утворено в травні 1917 р. на Першому всеукраїнському військовому з'їзді для координації українського військового руху, поширення українізації військових частин російської армії і флоту. Був підпорядкований УЦР.

^c Укладачі збірника «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 ...» помилилися, назвавши документ «Звернення Генерального Секретаріату...», оскільки його автором був не Генеральний Секретаріат, а, як випливає зі змісту тексту й посади підписанта, Генеральний секретаріат внутрішніх справ.

сав В. Винниченко, котрий поєднував посади очільників Генерального Секретаріату (ГС) як виконавчого органу УЦР та Генерального секретаріату внутрішніх справ. В документі містилися вимоги вживати відповідних заходів щодо боротьби з контрреволюцією, в т. ч. «антиєврейською агітацією». У випадку неналежного виконання адміністративних обов'язків посадовці могли бути не лише позбавлені посад, а й віддані під суд.

Дізнавшись про погром у м. Острозі Волинської губ., котрий 30 вересня розпочали вояки 266-го піхотного полку, Генеральний Секретаріат надіслав комісару і командувачу фронтом телеграми з проханням «вжити рішучих заходів, аби спинити той погром»¹². Разом із тим, комісару було доручено тримати ГС у курсі подій.

Як засвідчують документи, надзвичайно рішучим у боротьбі з «безладдю та анархією, які... захопили Україну», був генеральний секретар військових справ С. Петлюра. Про те, що їм «му-сити бути покладено край»¹³, він заявив 29 вересня 1917 р. на засіданні Малої Ради – постійно діючого розпорядчого органу УЦР.

2 жовтня (за іншими даними – 29 вересня¹⁴) 1917 р. на засіданні Генерального Секретаріату секретар національних справ О. Шульгин подав службову записку про необхідність заснування Комісії в справі боротьби з погромами. Було ухвалено передати документ до Секретарства внутрішніх справ, яке мало розробити відповідний проект¹⁵.

Отримавши звістки про погром у м. Погребище на Київщині, Генеральний Секретаріат на своєму засіданні 18 жовтня 1917 р. ухвалив низку заходів. Зокрема, Секретарству внутрішніх справ було запропоновано: 1) видати циркуляр до губернських комісарів із наказом ужити найрішучіших кроків проти єврейських погромів; 2) з'ясувати, де і які частини перебувають у розпорядженні комісарів, як ними зручніше скористатися на випадок погромів; 3) порозумітися з головнокомандувачем Південно-Західного фронту Володченком щодо кращої військової охорони краю; 4) разом із київським губернським комісаром ужити найрішучіших заходів для припинення погрому в м. Погребищі, знайти винних і притягнути їх до суду.

Також на урядовому засіданні було ухвалено відозву «До свідомого громадянства України», котру оприлюднили за підписом генерального секретаря міжнаціональних справ того самого дня¹⁶. Серед іншого, в документі було зазначено: «...Злочинні агітатори, користуючись темрявою народу, хочуть розпалити почуття національної

ненависті, яке умілою рукою сіяли слуги царського ладу. І Генеральний Секретаріат, що має карати злочинців-грабіжників, не зможе сам запобігти цьому лихові, коли всі свідомі українці, в першу чергу, а разом і досвідчені громадяни з інших національностей України не будуть одностайно боротися з погромами...

Нехай знає і пам'ятає кожний українець: справою честі нашого народу є захищати права, життя і добробут усіх народів, що живуть на Україні...

Допускаючи розвиток національної ненависті – єврейські погроми, ми тим самим одвернем од себе цілий народ. Ми накладаємо темну пляму на совість нашу, зробимо наш народ в очах цілого світу негідним до вільного життя»¹⁷.

20 жовтня 1917 р. В. Винниченко як генеральний секретар внутрішніх справ видав Циркуляр проти погромної агітації¹⁸, в якому наказував адміністративній владі вжити всіх можливих запобіжних заходів, до застосування зброї включно, проти грабежів, погромів, порушення правопорядку. Зокрема, звертаючись до губернських і повітових комісарів, він пропонував у базарні й святкові дні, а також під час ярмарків, тобто коли збиралися значні натовпи людей і погромна агітація була особливо небезпечною, посилювати наряди пішої і кінної міліції та викликати їм на допомогу військовій патрулі.

У листопаді 1917 р. органи української влади ухвалили низку документів, спрямованих на захист громадян. Зокрема, 1 листопада Генеральне секретарство внутрішніх справ видало Розпорядження про недоторканність особи та її житла¹⁹, яке передбачало покарання за несанкціоновані обшуки й арешти населення.

Про «План військової охорони всієї України від погромів, грабежів і всякого безчинства» йшлося у Відозві Генерального Секретаріату до громадян, урядових і громадських установ від 3 листопада 1917 р. Було передбачено, що губернським і повітовим комісарам у боротьбі з безладом і злочинами «безвідповідальних людей» допоможуть військові частини. Для викорінення анархії та забезпечення законності на місцях Генеральний Секретаріат також прагнув опертися на органи місцевого самоврядування, навколо яких мали об'єднатися всі демократичні сили²⁰.

У першій половині листопада 1917 р. з двома закликами до вояків-українців звернувся генеральний секретар військових справ С. Петлюра, котрому ГС доручив ужити «всіх заходів» для військової охорони населення Поділля і Волині, де «солдати і дезертири руйнували містечка і мастки»²¹. В одному з закликів²², датованому

11 листопада, йшлося про необхідність дотримуватися загальновійськової дисципліни, «твердо стояти... на сторожі фронту і порядку», ігнорувати розпорядження Раднаркому більшовицької Росії. У другому^a – містилося звернення проти погромів і анархії. Закликаючи солдатів підтримати боротьбу з цим лихом, Петлюра водночас повідомив, що для припинення безладів і погромів «війська будуть розміщені по цілій Україні, по всіх залізничних лініях і шляхах»²³. Така надміру оптимістична заява дещо збентежує, оскільки реалізувати її в той час було неможливо. Єдине логічне пояснення цього прийому С. Петлюри – це психологічний вплив, причому як на погромників, котрі мали б схаменутися після такої заяви, так і на населення, що ставало об'єктом погромницьких дій, – воно отримувало надію на припинення наруги.

14 листопада 1917 р. з приводу «боротьби з безладом, що безперестанно ширився в Україні», на засіданні Малої Ради до Генерального Секретаріату звернувся український есер М. Шаповал. У відповідь В. Винниченко пояснив, що ГС скеровує у найбільші міста і на залізничні станції відділи надійного українського війська, які мали вживати рішучих заходів для боротьби зі заколотами. Також утворено окрему комісію, котра дбатиме про забезпечення порядку в краї і підготує для цього відповідний план. Особливу увагу Генеральний Секретаріат звертав на боротьбу з безладдям у Києві²⁴. На завершення очільник уряду пообіцяв на наступному засіданні Малої Ради подати детальніший звіт про боротьбу зі зростаючою анархією.

Така нагода трапилася двома тижнями пізніше, 28 листопада 1917 р. На цей раз Малу Раду інформував С. Петлюра. Відповідаючи на запитання фракції сіоністів про те, що робить Генеральний Секретаріат для негайного припинення погромів, він обіцяв вжити термінових заходів для їхнього придушення, але вже без колишнього ентузіазму: «Охорона ладу, – роз'яснював він, – тісно зв'язана з тою лихою спадщиною, яку дістав Генеральний Секретаріат від старого російського правительства. Погроми по-більшості роблять-

ся вояками частин, котрі стоять у прифронтових місцевостях. Цих запасних частин занадто багато в тилу і Генеральний Секретаріат вживає заходів, щоб [кількість] їх тут зменшити. Крім того, для охорони ладу і спокою викликаються певні організовані військові частини з самого фронту, поскільки це фронтові не шкодитиме. Цих частин занадто мало, щоби їх можна було розставити по всіх містах і містечках України і таким чином запобігти самій можливості погромів, але військо це розташовується по Україні з таким обчисленням, щоби зараз же можна було послати військо в кожне місце, де тільки виникне погром...»²⁵. Отже, попереднє твердження про розміщення військ «по цілій Україні» довелося підкоригувати, оскільки присутність військових частин у тій чи іншій місцевості зовсім не гарантувала їхньої надійності. Нерідко, як випливало з відповіді С. Петлюри, саме вони і влаштовували погроми. Мова, звичайно, не йде про національні кольори погромників – це був ще імперський військовий інтернаціонал. Щодо погромлених, то проти них виступали дві стихії – антисоціальна й антинаціональна.

Тоді ж, у листопаді, до єврейства УНР звернувся генеральний секретар єврейських справ М. Зільберфарб, котрий підтвердив, що українська влада «прагне всіма силами гарантувати й забезпечити порядок і спокій для всіх народностей^b, що проживають в Україні». Разом із тим, він звернув увагу єврейського населення на ті чинники, які призводили до погромів: «Війна, котра косить направо й наліво; дорожнеча, передвісниця голодного жаху; спекуляція, ще більше загострююча тяжку нужду бідноти, – все це є причиною ексцесів, нападів, грабунків, анархії й погромів узагалі. При такій анархії в країні, коли населення виведене з себе й таке розбурхане, не дивина, що зла рука може спрямувати

^a «Відозва С. Петлюри проти погромів і анархії», вміщена в книзі І. Чериковера, не позначена датою. Серед її вихідних даних – лише посилання на джерело: газ. «Der Telegraf», № 1, от 15-го ноябрю 1917 г.». Тому варто відзначити, що впорядники збірника С. Петлюри «Народе Український: вибрані статі, листи, документи», помістивши до нього означений документ, помилилися з його датуванням.

^b Слова М. Зільберфарба підтверджував також один із керівників сіоністської фракції в УЦР Н. Сиркін. Коментуючи в єврейському часописі «Телеграф» від 17 жовтня 1917 р. дії уряду для подолання антисемітської погромної стихії, він наголошував: «Всі заходи для захисту від грабунків і вбивств вживаються, і в цьому відношенні нам всіма силами допомагає український Генеральний Секретаріат, всією повнотою влади, яку має в своєму розпорядженні. Ніхто не повинен мати сумніву в добрій волі Генерального Секретаріату. Він дійсно докладє всіх зусиль, щоб забезпечити країну від дикунства й пограбувань» (Цитовано за: Чериковер І. Антисемітизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – С. 190).

маси на єврейські будинки і крамниці, у результаті чого виникають спеціально єврейські погроми»²⁶. Виходячи зі сказаного, можна припустити, що, акцентуючи увагу на дорожнечі і спекуляції, М. Зільберфарб намагався застерегти тих єврейських представників, які займалися комерцією й лихварством, щоб вони своїм надмірним завзяттям не наражали на небезпеку одноплемінників.

Ще одним кроком українського уряду на шляху ліквідації безпорядків було і створення «Особливої наради» для боротьби з анархією в Україні, куди ввійшли представники секретаріатів внутрішніх справ та військового, національних віце-секретаріатів, громадських організацій²⁷. «Анархія, що розростається в Україні, – йшлося в циркулярі, розісланому в ці відомства, – крім підриву авторитету влади, є також чинником, що руйнує мирне співжиття народностей, котрі населяють Україну, і в багатьох випадках заподіює непоправної шкоди інтересам національних меншин»²⁸. Однак, як показав час, «Особлива нарада» виявилася безсилою в боротьбі з анархією, оскільки в листопаді та грудні 1917 р. вона набула значно більших розмірів, ніж раніше.

Коли у місті Тараша Київської губернії почався погром, єврейські громадські діячі звернулися 17 грудня 1917 р. до губернського комісара О. Саліковського за допомогою. У відповідь останній повідомив, що «...щодня отримує масу телеграм про погроми, але допомоги не може, так як у нього нема необхідної військової сили». Те саме відповів і начальник української частини генерал Богуславський²⁹, до якого тоді звернулися єврейські представники.

19 грудня 1917 р., спростовуючи на засіданні Малої Ради докір фракції сіоністів про те, що Генеральний Секретаріат не дбає про припинення погромів, В. Винниченко наголосив: «... Не скрізь можна їм вчасно запобігти, бо через більшовицький заколот приходить ся забирати найкраще військо з місць і посилати його на Українсько-румунський фронт для оборони всієї України. Генеральний Секретаріат дбає, щоб запобігти загальному погрому, котрий може статися, коли на Україну прийдуть більшовики»³⁰. При цьому голова уряду пообіцяв вжити заходів для захисту єврейського населення від погромів і виділити для цього військові частини.

Найенергійніших заходів для припинення антисемітських ексцесів вживали українські політики навесні 1918 р., коли деякі вояки-українці прагнули помститися євреям за насильства над мирним українським населенням, вчинені російськими більшовиками, зокрема в Києві. Так,

українські депутати Київської міської думи звернулися до козаків зі спеціальною відозвою, в якій зазначали: «Не заплямуйте Україну самосудами і масовими насильствами над людськими правами. Ми віримо, що солдати-українці зберігають заповіт своїх дідів-козаків: беззбройного не б'ють. Ми віримо, що ви не допустите грабежів та насильства над безневинними жителями, до якої б вони нації не належали»³¹. 4 березня фракція УСДРП на засіданні Малої Ради підтримала запит Бунду до Ради Народних Міністрів щодо «репресій, приміняємих у відношенні громадян м. Бердичева»³², і закликала урядовців з'ясувати ситуацію й притягти винних до відповідальності.

Проблеми, пов'язані з погромами, безладами, порушенням прав особи тощо, розглядали більш ніж на десяти засіданнях Центральної та Малої рад³³. Однак усі вжиті заходи не дали належного ефекту – без боездатної дисциплінованої армії зарадити лихові було неможливо.

Одним із варіантів вирішення проблеми могло стати створення єврейських загонів самооборони, які б узяли на себе охорону життя і майна беззахисних жителів містечок, що потерпали від різних банд. Таку пропозицію від фракції сіоністів на засіданні Малої Ради 28 листопада 1917 р. висловив Й. Шехтман. Його підтримав С. Петлюра, котрий заявив, що в справі формування єврейських військових дружин «нема жодних перешкод»³⁴. Однак проти реалізації такого плану виступили єврейські соціалістичні партії, котрі побоювалися, що створення окремих національних воєнізованих підрозділів сприятиме міжнаціональній ворожнечі.

Ніяких протипогромних заходів – видання наказів, відозв чи тим більше надання матеріальної допомоги – не було вжито за часів Гетьманату³⁵. Цей період хоч і був порівняно спокійнішим за попередній, і особливо за наступний, низка антисемітських ексцесів, котрі вибухали разом із повстанням проти поміщиків, усе ж мали місце. 29 серпня 1918 р. представники Київської єврейської громади подали міністрові внутрішніх справ Української Держави І. Кістяківському відповідну записку. «Погромна хвиля, – йшлося в документі, – загрожує розлитися кривавим потоком по всій Київщині, Чернігівщині й Волині... В багатьох містах і містечках єврейство перебуває в постійному страху за життя й майно». Для запобігання подальшим подібним ексцесам Київська громада просила уряд оголосити відозву до населення проти погромів, створити слідчу комісію із залученням представників єврейської громадськості, видати закон про відшкодування

урядом збитків потерпілим, асигнувати 300 тис. руб. для негайної допомоги населенню, ухвалити інші відповідні заходи³⁶. Однак ці пропозиції ні до чого не привели.

Міністр І. Кістяківський запевнив делегацію, що, згідно з повідомленнями губернських та повітових старост, спеціального руху проти євреїв ніде не спостерігається. «В Україні нема антисемітизму, – наголосив він. – Щоправда, в деяких місцевостях були насильства над євреями, але їх можна пояснити хаосом перехідного часу. Крім того – всі оті вбивства й грабунки є результатом більшовизму, в яким євреї беруть участь пропорційно більше, ніж то мало б бути за їх кількістю в Україні»³⁷. І все ж міністр пообіцяв вжити рішучих заходів проти ексцесів.

Деякі дослідники стверджують, що в період Гетьманату нічого не було зроблено для подолання погромного руху³⁸. Однак, як засвідчують факти, певних заходів усе ж вживали. Так, за погром у м. Лисянці на Звенигородщині до розстрілу було засуджено 40 учасників³⁹. Щоправда, це сталося з ініціативи німецької військової влади.

Отже, проаналізувавши політику Української Центральної Ради та Другого Гетьманату щодо нормативно-правового забезпечення боротьби проти єврейських погромів, здійснюваних у 1917–1918 рр., слід відмітити, що її реалізація істотно різнилася, залежно від суб'єктів урядування. Більш послідовною й наполегливою була Центральна Рада, за правління котрої постійно зростав рівень турбулентності ситуації в країні.

При цьому слід пам'ятати, що антипогромна політика реалізовувалася у надзвичайно важких умовах анархії та воєнних дій. Тому ті нормотворчі заходи влади УНР та Української Держави, яких вони вживали для допомоги єврейському населенню, нерідко залишалися декларативними через неможливість їхньої реалізації. Разом із тим, значна кількість нормативних документів, виданих органами української влади, були, як правило, своєчасними, нерідко мали системний характер, відповідали гостроті моменту і сприяли порятунку багатьох тисяч цивільного населення від смерті та знущань.

¹ Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. – Київ : Либідь, 1993. – 48 с.

² Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. – Торонто : Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків», 1952. – 270 с.

³ Сергійчук В. Погроми в Україні. 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / вступ ст. В. Михальчука. – Київ : Вид. ім. О. Теліги, 1998. – 543 с.

⁴ Стахів М. Заходи уряду і провідних сил України проти погромництва // Правничий Вісник. – 1970–1971. – Кн. 3. – С. 30–43.

⁵ Чериковер І. Антисемітизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – 335 с.

⁶ Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні / пер. з фр. О. Леонтович та М. Мулової-Войтовецької; за ред. Н. Пазуняка. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 104 с.

⁷ Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз : монографія. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.; Його ж Єврейська національна меншина в контексті етнополітики Української Центральної Ради // Науковий вісник. – 2012. – № 22 (174). – С. 98–115; Його ж Забезпечення прав іноетнічного населення в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2011. – Т. 23/24. – С. 148–152.

⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) [та ін.]; упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 42.

⁹ Стахів М. Заходи уряду і провідних сил України проти погромництва. – С. 31.

¹⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 42–43.

¹¹ Звернення Генерального Секретаріату до губернських і повітових комісарів. 26 вересня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 318.

¹² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 558.

¹³ Там само.

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 4 зв.

¹⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 331.

¹⁶ Там само. – С. 354.

¹⁷ Відозва генерального секретаря міжнародних справ «До свідомого громадянства України». 18 жовтня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 354–355.

¹⁸ Циркуляр против погромной агитации. 20 октября 1917 г. // Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – С. 216–217.

¹⁹ Розпорядження Генерального секретарства внутрішніх справ про недоторканість особи та її житла. 1 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 384.

²⁰ Відозва Генерального секретаріату до громадян, урядових і громадських установ. 3 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 390–391.

²¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 390.

²² Звернення С. В. Петлюри до воїнів-українців. 11 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 409–410.

²³ Воззвання С. Петлюри против погромов и анархии // Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – С. 217–218.

²⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 442.

²⁵ Там само. – С. 483.

²⁶ Воззвання єврейського генерального секретаріата «К єврейському населенію» // Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – С. 218–219.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 4, арк. 1–2.

²⁸ Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. ... – С. 83.

²⁹ Там же. – С. 85.

³⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України ; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) [та ін.] ; упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1997. – С. 50.

³¹ Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. ... – С. 122.

³² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – С. 178.

³³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 358, 390, 442, 483–484, 525; 17, С. 34, 50, 117, 118, 122, 178, 195, 223, 283, 295, 296, 297.

³⁴ Там само. – С. 483–484.

³⁵ Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. – С. 191.

³⁶ Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. ... – С. 180.

³⁷ Там же.

³⁸ Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. – Торонто : Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків», 1952. – С. 190; Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. – Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. – С. 180.

³⁹ Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. ... – С. 176.

В статье исследованы основные нормативные документы УНР и Украинской Державы по обеспечению права граждан на жизнь. Проанализирована эффективность таких средств борьбы против погромов. Подытожено, что через господствующую анархию приняты меры нередко оставались декларативными.

Ключевые слова: Центральная Рада, Гетманат, еврейское национальное меньшинство, анархия, погромы, жертвы, нормативные акты, помощь.

Main regulatory documents of the Ukrainian People's Republic authority and the Ukrainian State on maintenance of the right of citizens for their life are investigated. The author analyses their efficiency as the means for struggle against pogroms and concludes that due to dominating anarchy, taken measures quite often remained declarative.

Key words: the Central Council of Ukraine, the Hetmanate, the Jewish national minority, anarchy, pogroms, victims, regulatory acts, assistance.